

Dohnal, Josef

Malý člověk pod závanem ideologie v povídkách Leonida Andrejeva a Ivana Šmeljova

In: Dohnal, Josef. *Proměny modelu světa v ruské próze na přelomu XIX. a XX. století*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2012, pp. 145-154

ISBN 9788021059436

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124568>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kapitola pátá

Malý člověk pod závanem ideologie v povídkách Leonida Andrejeva a Ivana Šmeljova

Bytí ve světě znamená současně bytí ve světě ideologií.²¹⁴ Ne vždy si to však člověk plně uvědomuje a není-li ideologická stránka jeho bytí tím podstatným, k čemu se upírá, může si dovolit téměř zapomenout, že se jej ideologická stránka jeho sociální existence neustále dotýká, a to zejména ve svých projevech zasahujících do morálky a do hodnot, jimiž se on sám i lidé kolem něho řídí či mají řídit, zdaleka však nejen v nich.

Téma „člověk a ideologie“ může být předmětem literárního zobrazení, protože takovýto „dotyk“ vytváří intenzivní napětí především tehdy, kdy se setkání s do té doby nepoznanou ideologickou koncepcí stává zdrojem změny, vnitřního či otevřeného konfliktu, který literární postavy na svých osudech dokumentují a modelují tak to, co v reálném životě mohou prožívat reální lidé. Dramatické jsou pak především intenzivní a rychlé změny, které takové setkání literární postavy s ideologií mohou provázet. Protože přelom XIX. a XX. století je právě takovou „zlomovou“ etapou, dá se předpokládat, že to, co do jisté míry předznamenala ruská literatura XIX. století (stačí namátkou jmenovat L. N. Tolstého a např. jeho román *Vzkříšení*), nachází odezvu a nové ztvárnění na počátku XX. století. Velmi zajímavou variantou tohoto tématu se na počátku XX. století stává téma „malý“ člověk a ideologie. To proto, že právě „obyčejný“ člověk prochází co do svého postoje ke světu nebývalou změnou. Býval předmětem zobrazení v ruské literatuře už dříve, ale počátek XX. století vše nebývalou měrou akceleruje, probíhá výrazná „reideologizace“ společnosti – kromě pravoslaví, které bylo do té doby základní ideologií nižších společenských vrstev, přichází druhá vlna pokusu o změnu ideové pozice prostého člověka. První vlnou bylo ruské národnictví především první poloviny 70. let XIX. století s tendencí „jít mezi lid“ a vnést do jeho povědomí zcela nové ideály. Po jeho ochabnutí koncem 70. let nastala doba jistého oslabení pokusů o významnou názorovou změnu v myšlení „malého člověka“, zatím-

214 „Ideologie je zpracovaná soustava názorů, postojů, hodnot a idejí s apologetickou nebo ofenzivní funkcí založenou na formulování politických, světonázorových nebo podobných zájmů určité skupiny. V politické a společenské praxi se ideologie vládnoucí skupiny projevuje např. ve formě filosofie, práva či morálky, obecně se skrze svou subjektivitu snaží o formulaci celkového výkladu společnosti a člověka jako takového.“ – <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ideologie> (7. 6. 2012)

co inteligence hledala stále a pronikaly do ní různé myšlenkové směry včetně marxismu. To trvalo do samého začátku XX. století, kdy se snaha pohnout s myšlením „lidí dole“ propojila s tíživou sociální situací i výbušnou situací vrcholící revolučními událostmi let 1905–1907.

V této části naší práce bychom se chtěli zaměřit na situaci „malého člověka“ žijícího svými „malými“ starostmi v situaci, kdy do jeho života vstoupí proud ideologie a tím jeho do té doby stereotypní způsob života ovlivní a pozmění právě na samém počátku XX. století. Učiníme tak s využitím textu dvou povídek ruské literatury počátku XX. století – povídky Марсельеза (1905) Leonida Nikolajeviče Andrejeva (1878–1919) a povídky Гражданин Уклейкин (1907) Ivana Šmeljova (1873–1950). Téma nás zajímá jako jedno z „podtémat“ obrazu přelomu dvou století – XIX. a XX. – a jeho odrazu v životě nejen společnosti, ale i jednotlivce tak, jak je dokumentuje ruská umělecká literatura. Povídky sledují mimořádně složitý fenomén té doby – střet „malého člověka“ s „velkými“ událostmi kolem něho v turbulentní době napjaté společenské situace let 1905–1907. Obě povídky pak porovnáme s alegorickou prózou Vsevoloda Michajloviče Garšina (1855–1888) Attalea princeps (1879).

Zobrazení „malého člověka“ je jedním z arciémat ruské literatury XIX. století. Stačí připomenout Puškinovu poému Медный всадник, pokračovat Gogolovými povídkami (asi nejtypičtější z nich by pak byla povídka Шинель), pokračovat pak můžeme Turgeněvovými díly (jako příklad může sloužit povídka Муму), zapomenout bychom neměli na autory naturální školy (např. na Grigorovičovu novelu Антон Горемыка), Garšin pak téma přenesl mimo jiné i do vojenského prostředí (např. v povídce Четыре дня) či do léčebny (Красный цветок), zmiňovat pak díla Dostojevského a L. N. Tolstého by bylo pověstným nošením dříví do lesa. Vznikl tak postupně model utlačovaného, událostmi zmítaného člověka z „nejnižší vrstvy společnosti“, člověka spíše bezprávného a mnohdy i bezradného, těžce zkoušeného, a přesto trpělivého. I tam, kde se ukazovala jeho jistá pasivita, to byl ale on, komu patřily soucitné sympatie autora i čtenáře. Tento model přechází i do XX. století, kdy jeho možná nejmarkantnější realizaci nacházíme v próze Ivana Bunina Суходол.

Jak si tedy v této tradiční tematické řadě vedou povídky, které jsme zvolili jako předmět našeho zájmu? Zdá se na první pohled, že do ní plně zapadají.

Dříve z obou povídek vyšla Andrejevova malá próza Марсельеза. Je to povídka odpovídající spisovatelovu úzu té doby – stručná, uvádějící čtenáře in media res, tj. bez klasické rozsáhlejší expozice. V minimálním rozsahu dostáváme potřebné informace, abychom byli schopni se orientovat. Ani hrdinové povídky nejsou deskribováni v takové míře, abychom alespoň znali jejich jména. Andrejev pracuje s abstrakcí – zůstává u ní i v této próze. Z kontextu pak pochopíme, že se jedná o konfrontaci jedince a skupiny (zjevně politických) vyhnanců – odpovídá tomu i stylizace vypravěče – střídá svoje já, které často

ukrývá za všeobíjající *my*. Tato varianta skryté ich-formy slouží k tomu, aby důrazně poukazovala na jednotu celé skupiny; líčí ji tím jako pevně sjednocenou, sdílející tytéž názory a totéž jednání.

„Malý člověk“ je do této sjednocené skupiny přiveden okolnostmi a je od samého začátku opovrhovaným outsiderem: „Это было ничтожество: душа зайца и бесстыдная терпеливость рабочего скота. Когда судьба насмешливо и злобно бросила его в наши черные ряды, мы смеялись, как сумасшедшие: ведь бывают же такие смешные, такие нелепые ошибки. А он – он, конечно, плакал. Я никогда в жизни не встречал человека, у которого было бы так много слез, и они текли бы так охотно – из глаз, из носа, изо рта.“²¹⁵

Aby zdůraznil slabost a nicotnost spoluvyhnance vyprávějící subjekt uvádí některé zvláště denuncující skutky a zobrazuje všeobecné pohrdání: „И во все дни изгнания он таскался к начальникам, ко всем начальникам, какие только были и каких он мог придумать, кланялся, плакал, клялся в своей невинности, умолял пожалеть его молодость, давал обещания на всю жизнь не открывать рта иначе, как для просьб и **славословий**. И те смеялись над ним, как и мы, и называли его „Маленькая несчастная свинья“, и кричали ему:

– Эй ты, маленькая свинья!²¹⁶

Kratičké uvedení do situace je vystřídáno rychlou změnou a přechodem od obecného ke konkrétnímu. Jak je tomu u Andrejeva zvykem, změna nastává znenadání a zcela mění situaci. V tomto případě je to rozhodnutí o tom, že vyhnanci začnou držet hladovku. Zatímco jejich rozhodnutí je – jak jinak – jednomyslné a pevné, „malý člověk“ situaci vůbec jednoznačně nevnímá: „Когда началась голодовка, его охватил ужас – невыразимо-комичный ужас. Ведь он очень любил покушать, бедная свинья, и он очень боялся милых товарищей, и очень боялся начальников: растерянно бродил он среди нас и часто вытирал платком лоб, на котором выступило что-то – слезы или пот. И нерешительно спросил меня:

– Вы долго будете голодать?

– Долго, – сурово ответил я.“²¹⁷

Silná slova na jedné straně zapůsobila i na nerozhodného, vysmívaného spoluvyhnance. Když nabídl, že se k hladovce tedy také připojí, ostatní odmítli držet hladovku s ním. Text povídky neuvádí verbis expressis důvod, přesto je odvoditelný – báli se, že nevydrží, že tím oslabí jejich protest, nepovažovali jej za sobě rovného, snad i za hodného toho, aby držel hladovku ve jménu

215 АНДРЕЕВ, Л. Н. Марсельеза. В: АНДРЕЕВ, Л. Н.: Собрание сочинений, т. 2. Рассказы и пьесы 1904–1907. Москва 1990, с. 148.

216 Tamtéž..

217 Tamtéž, s. 149.

jejich věci. Vybídli jej, ať tedy drží hladovku sám. K jejich překvapení to udělal – a hladověl opravdu důsledně, nepodváděl – a přesto jim ostatní neustále pohrdali. Nakonec, zesláblý hladem, onemocněl, dostal tyfus a byl ojasné, že hladovku nepřezijí; až v takový vyhocený moment byl jediný z nich pod dojmem důslednosti hladovkáře schopen poznat a před ostatními uzнат vnitřní sílu, která se v kdysi opovrhovaném jedinci skrývala. Takové ocenění se stalo současně momentem změny přístupu, „přeceněním“, při kterém dochází k dalšímu zvratu: od tohoto okamžiku se hladovějící „malý člověk“ stává tím, koho si začali vážit. Teprve nyní mu dopřávají sluchu, teprve od tohoto moment jej berou jako jim rovného, teprve od této chvíle je začíná zajímat jako člověk.

Pomoci hladovějícímu už nedokázali. Okamžik jeho smrti se stal současně chvílí, ve které mu prokázali úctu tím, že splnili jeho poslední přání – aby nad ním zpívali Marseillaisu. „Он умер, и мы пели над ним Марсельезу. ... И навсегда стал он знаменем нашим – это ничтожество с телом зайца и рабочего скота и великою душою человека. На колени перед героем, товарищи и друзья!“²¹⁸

„Malý člověk“ se tu projevuje jako vnitřně silný, možná dokonce silnější než ti, kteří navenek vystupují sebevědomě, kolektivně reprezentují sílu ideologie a podceňují právě takové obyčejné, „neuvědomělé“, nevýznamné lidi kolem sebe.

Andrejev pod zjevným vlivem počátku první ruské revoluce, ve které se také do jisté míry sám angažoval, poukazuje na zdánlivě nečekaný jev: obyčejný, „malý“ člověk může být stržen vírem událostí kolem něho, může uvěřit tomu, co jiní hlásají, a to natolik, že se může stát nakonec sám obětí toho, pro co se angažují jiní. Zatímco v této povídce je obětí taková sankcionovaná a „malý člověk“ se stává hrdinou, nemusí to tak být vždy (což je varianta, kterou Andrejev tematizoval v povídce *Тьма*, která se o 3 roky později stala impulsem k roztržce mezi ním a Maximem Gorkým).

Andrejev povídkou *Марсельеза* nezasáhl do tematické oblasti „malý člověk a ideologie“ sám – svědčí o tom mimo jiné právě druhá námi sledovaná povídka, jejímž autorem je Ivan Šmeljov.

Hrdinou Šmeljovovy povídky se stal švec Uklejkin. V expozici povídky jej vypravěč líčí jako šviháka: „Да, когда-то Уклейкин был знаток песни и балалайки, балагур и форсун, старательно расчесывал вихры медным гребешком и начищал скрипучие сапоги до жару. Носил строченую косоворотку, по праздникам сморкался в красный платок и заходил в парикмахерскую «подравняться».“²¹⁹ Je to však jen v krátké retrospektivní pasáži, která kontrastuje s tím, jaký je Uklejkin „ted“, tedy ve vyprávěném čase. Je ženatý,

218 АНДРЕЕВ, Л. Н.: Марсельеза. В: АНДРЕЕВ, Л. Н.: Собрание сочинений, т. 2. Рассказы и пьесы 1904-1907. Москва 1990, с. 150.

219 ШМЕЛЕВ, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 31.

pije, v době opileckého záchvatu (запой) s radostí chodí vykřičet svoji nespokojenost před dům starosty. Není se co divit – oženil se s Matrjonou, která dříve sloužila u policejního náčelníka; do Uklejkina se zamilovala právě v oné době, kdy na sebe dbal a byl výborným hráčem na balalajku. Bylo to ale i v té době, kdy z domu policejního náčelníka narychlo odešla. Proč, to zjistíme v textu velmi snadno – stačí jen dát do souvislosti větu, kde se o něm Uklejkin zmiňuje jako o rezavém²²⁰, a konstatování, které přichází krátce po informaci, že si Matrjonu vzal: «А через шесть месяцев получил и рыжеволосого Мишутку».²²¹ Pravda, k času vyprávění mezitím uteklo 10 let, ale stará křivda zůstala, i když už ne tak silně; celá jeho životní situace však Uklejkina hněte natolik, že se z něj stal známý pijan, který pak pod vlivem alkoholu nedokáže mlčet – je tak známou firmou, na jejíž skandály se mnozí chodí dívat jako na divadlo, zatímco policajti se jej vždy snaží co nejrychleji „uklidit“. Navíc – práce zjevně nepatří k jeho nejsilnějším stránkám a rozhodně v ní není nikterak úspěšný, takže jej život nebaví, tluče bídu s nouzí a má dojem, že jeho žití nikam nesměruje, nemá žádnou perspektivu. Celý jeho životní pocit shrnuje stručné vyjádření: „Петля какая-то, а не жизнь. И не видать ничего.»²²²

Ani jeho vztah s Matrjonou není kdovíjak harmonický: „А Матрена ... Теперь уж она вся объявилась. Навязал себе на шею: ни одного-то дня не пройдет, чтобы поедом не ела. С самого утра точить начинает. Лучше бы было в ботинщиках жить. Как праздник, сейчас бы на бульвар, музыка полковая.»²²³ Hádky, urážky, manželský nesoulad, kdy Matrjona Uklejkina podvádí i s podnájemníkem, soustružníkem, který u nich na rozdíl od jiných vydržel celý rok. Výsledkem je permanentní Uklejkinův pocit křivdy, naštvanosti na kohosi, kdo mu nedá žít.

Výraznou změnu do jeho života přináší až nový podnájemník – Sinica. Přináší mu nový pohled na život – nové pojmy, nové vidění toho, co je a může být. «... – все стиралось и умокало перед тем, что смутно стояло в душе. Доживаются последние дни всего этого. Близится что-то грозное. Так обещал Синица, человек образованный. И Матрена отходила на дальний план, потому что *тогда* все изменится.»²²⁴ Je evidentní, že Sinica do Uklejkinova života vstoupil nejen jako podnájemník, ale také jako nositel revolučních myšlenek, revoluční rétoriky i nadějí a očekávání. Vše to nové se pro něho slévá do jediného pojmu, který nemá jasný racionálně uchopitelný obsah, je ale všeobjímající nadějí: občan. Pro Uklejkina přichází to nejdůleži-

220 «Усач-то ваш дома? Рыжий-то?» – ШМЕЛЕВ, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 32.

221 Тамтѣж, с. 33.

222 Тамтѣж, с. 34.

223 Тамтѣж, с. 35.

224 Тамтѣж, с. 38.

tější, co mu chybělo: vidí budoucnost slibující mu, že se bude mít lépe, že ho nebudou ostatní pokládat za nicku, že ho nebudou okrádat, šidit, pohrdat jím, smát se mu i poroučet. A když zjistil, že Sinica není sám, že i další myslí stejně, troufnul si sebevědomě požádat o dlužné peníze – a dostal je! Je to pro něho jasný signál toho, že změny nastaly, že Sinica má pravdu. Život pro něj dostal nový smysl natolik, že dokonce přestal pít. Místo pití chodí na schůze, dotazuje se, zda a za jakých okolností může volit, zajišťuje si na úřadech vše, co je třeba k tomu, aby mu možnost volit neutekla. Nastává pro něho nový, euforický pocit smysluplnosti změn, víry v to, že během kratičké doby bude všechno jinak, lépe.²²⁵ Dokonce i k Matrjoně se pokouší chovat jinak, lépe a vstřícněji, smířlivěji, jako by hledal zbytky toho, co zůstalo z počátků jejich vztahu, ale je odbyt. Není to však pro něj signál k zamyšlení, natolik je zaujat svými občanskými záležitostmi, především nadcházejícími volbami a volebními schůzemi, které jim předcházejí. Ústředním pocitem se pro něho stává pocit vlastní důležitosti a hodnoty vyjádřený v dialogu s Matrjonou: «Я теперь ... Знаешь ты, кто я теперь? ... Гра-жда-нин! ... Ей богу!»²²⁶ Vlastní důležitost, pocit, že se povznesl z nicotnosti na úroveň lidí, kteří mohou rozhodovat a jejichž mínění je bráno v potaz – to jsou změny, které v jeho vědomí nastávají pod vlivem myšlenek a pojmů vzatých z ideologické výbavy, se kterou jej seznamuje a kterou do jeho života vnáší Sinica.

Ze soukromé osoby – ušlápnutého ševce Uklejkina – se stává osoba veřejná, důležitá; tento pocit Uklejkina natolik pohlcuje, že zapomíná na vodku i na svůj soukromý život. Jde dokonce tak daleko, že se vydává za jedním svým zákazníkem, pomocníkem účetního zemské správy, a snaží se od něho jako člověka znalého a váženého dozvědět, co a jak má přesně udělat. Nalézá jej však uprostřed hýřící společnosti a stane se zajímavou postavou jejich napůl vážného, napůl ironického opileckého reje, z něhož vyjde sice s informacemi, ale zmaten zčásti i tím, jak se baví jiní „důležití lidé“, kteří ho nakonec opili, jak zákon káže. A ve chvíli, kdy od společnosti odejde, zažívá venku ve tmě, vlastně jakoby mezi dvěma tmami, tmou kolem něho a pod ním a tmou nahoře, nad ním pocit přesahu své vlastní osoby, který ho velmi povznáší:

«А сверху тоже была чернота, но чернота зовущая, чистая, как дорогой бархат, бездонная и нестрашная.

Блестящие тьмы топились в ней, тьмы недостижимых вечных огней, негасимых мировых лампад.

225 «... теперь тоска уходила, и жизнь начинала манить будущим, которое еще таится, но уже идет и придет, и принесет что-то хорошее. И рождалось трепетное и позывающее ожидания.» В: ШМЕЛЕВ, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 43.

226 Тамtéž, с. 39.

Неслышным бегом мерили ее неизвестные звезды, с скрытым сознанием из конца в конец неслышно скользили метеориты. И Млечный Путь широкой жемчужной полосой проложил там ему одному ведомую дорогу.

... И в нем, маленьком, грязном и заблудшем, билась сверкающая точка, билась, гасла и вспыхивала.»²²⁷

Domů ho dovedl Sinica, sám Uklejkin se opilý motal po ulici a narážel do sloupků. Vypravěč bezprostředně po této scéně řadí kratičkou kapitolku, která kontrastně předznamenává další vývoj; líčí v ní, jak Matrjona opouští tutéž noc postel, v níž spí s Uklejkinem, a jde za přepážku k podnájemníkovi, k Sinicovi. Tutéž noc, kdy Uklejkin zažil povznášející pocit naděje a dotknul se čehosi velikého, objevily se stíny:

«Хрипел Уклейкин. Пьяные тени шли на него, окутывали и давили. Тени мертвой жизни.

Ходики простучали три.

И снова, но уже уверенно, скрипнула дверь.

И тени шли и давили.»²²⁸

Přesně v tu noc začíná Uklejkinovo drama. On žije občansky, jeho žena opřetoným vztahem k Sinicovi. Práce jde zcela stranou a Uklejkin navštěvuje nejprve se Sinicou, později bez něho (aniž tuší, proč Sinica na schůzi nejde) předvolební schůze a pln nadějí poslouchá a daleko více citem než rozumem hodnotí kandidáty a jejich vystoupení. Veškerá jeho energie je napojena na tuto činnost.

Zklamáním je pak pro něj sama volba – lístek do urny vhodili za něj a pak už jej z volební místnosti v podstatě vyhnali. Nadchází chvíle uklidnění a čekání na věci příští. Matrjona vidí, že se zklidnil, zhubnul – a dokonce nepije. Záhy ale přicházejí náznaky posunu k horšímu: odjíždějí delegáti, ale ne ti, které volil on – a navíc se mu tam Sinica ztrácí a Uklejkin je po celou dobu loučení s delegáty na nádraží sám; poté před ním Sinica chválí Matrjonu a říká Uklejkinovi, že s ní neumí žít; Matrjona je sice klidnější, ale odcizení mezi nimi oběma trvá. Ještě větším zklamáním je pak fakt, že se prakticky nic neděje – život se nelepší a Uklejkin má pocit, že je vše stejné jako dřív a že očekávaná změna nepřichází. Namísto společenských změn však přijde zásadní zlom v jeho soukromém životě: jedné květnové noci se Uklejkin probouzí a zjišťuje, že je sám – a přichází zraňující podezření: «Он вспомнил, что и Синицы нет в комнате... Острое подозрение родилось внезапно. Всплыли в памяти слова Синицы: ‚С бабами надо уметь...‘»²²⁹ Vyzývavé chování a vyhýbavé odpovědi Matrjony nenechávají Uklejkina na pochybách, jak se věci mají. Matrjona mu navíc říká, že je těhotná.

227 ШМЕЛЕВ, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 50–51.

228 Тамtéž, с. 51.

229 Тамtéž, с. 89.

Tato epizoda je zlomem, od kterého se odvíjejí veškeré další události. Pro Uklejkina končí krátké období, kdy se nechal unášet krásnými idejemi, jejichž nositelem byl Sinica. Dal mu ideje a krátkodechou naději, vzal mu ženu a budoucnost. Jedinou světlou výjimkou je pěší výlet s Matrjonou a Mišutkou ke klášteru za městem – jakoby naposledy dostali všichni tři možnost být pospolu, prostě, bez nenávisti, bez falše, bez minulosti i budoucnosti, jen teď a tady. Vše další už připomíná jen krátké zastavení před propastí, neboť události nabírají rychlý spád.

Impulsem se stává krátký rozhovor v čajovně, který má dalekosáhlé následky: «Как-то, в чайной, знакомый самоварщик Крючков спросил, посмеиваясь:

- Живет, жилец-то?
- Живет. А что?
- Да и-ничего... Еще не согнал?
- А за что мне его гнать?
- Да, конечно... ежели не за что...
- Ну и ... нечего!

А на сердце легло. Кое-что вспомнилось: белая майская ночь.

После разговора ходил мрачный, не разговаривал ни с женой, ни с Синицей, а поглядывал исподлобья, стараясь уловить что-нибудь, и думал, думал. ... В душу ползла пустота, что делала жизнь без выхода, от которой он и хотел уйти куда-нибудь, где бы ни пути ни дороги не было, а так ... лес.»²³⁰

V den, kdy se vraceli delegáti ze zasedání, se Uklejkin vrátil k pití. Při návratu zastihl Matrjonu, jak vyčítá Sinicovi, že si místo ní našel jinou. To, o čem možná mohl ještě pochybovat, se stává nezvratnou skutečností: Matrjona byla Sinicovou milenkou, nenarozené dítě je Sinicovo. Uklejkin se vrhá na ženu, Sinica ji brání a oba dva muži se pouštějí do bitky, ze které je vytrhne až domovník. Celá divoká scéna končí definitivním Sinicovým odchodem, při kterém vůbec nebere ohled ani na Matrjonu, ale ani na nenarozené dítě. Popírá tak vše, co s ním jako hodnotné vešlo do Uklejkinova života – velké ideje a s nimi spojený sen o lepším životě stejně jako pocit přátelství.

Uklejkin má pocit, že jediný, kdo to může napravit, je policie. Na policejní stanici ale se svou žalobou nepochodí – vyjadřuje se nejasně, má tam špatnou pověst, záležitost jim připadá soukromá a nikoli „úřední“, takže jej nakonec vyhazují ven. Kam se může nešťastný a ublížený Uklejkin vrtnout? Samozřejmě do čajovny k vodce, nechává si ji nalít do čajníku. «Уклейкин сидел и пил. Пил и ни о чем не думал. Все мысли точно слиплись, завязли где-то. ... Из нутра, из самой глубины, где все было так примято и забито,

230 ШМЕЛЕВ, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 96.

начинало подыматься, бурлить.»²³¹ Během chvíle je tu „starý“ Uklejkin – opilec, křikloun, výtržník, co má rád skandály a předvádění se na veřejnosti. Z čajovny ho vyhánějí na ulici, tam nadává, stěžuje si, křičí a uráží. Dostává se k lidovému domu, kde nedávno probíhaly předvolební schůze. Dům je zamčený a Uklejkin, který chce promluvit jakoby před schůzí, nakonec rozbíjí okno, aby mohl dovnitř. Jenže se pořeže a mezitím dorazí i policisté, kteří se jej snaží zpacifikovat. Ve vzniklé nepřehledné bitce je tím, kdo nejvíc utrpí, právě Uklejkin – roztrhají na něm oděv, ztratí boty, skončí na policejní stanici, odkud ho druhý den ráno vyhodí na ulici.

Pro Uklejkina, který se nachladil a onemocněl, nastává podivná doba. «Еще семь дней прошло в жизни Уклейкина. Он не видал их. Они проползли без задержки, провалились под ровное и сухое чиканье ходиков в тусклой и затхлоу мастерской. Для него не было времени, потому что он не мог различать, когда начинался день, когда густились сумерки. ... теперь ничего не существовало для него. Ни *здесь*, ни *там*. Он был нигде и везде.»²³² Pohybuje se v jakémisi horečnatém snu, ve kterém není schopen oddělit vidiny od vnější reality; vše mu splývá v jakousi podivnou pseudorealitu zaplavující jeho vědomí obrazy toho, co viděl a zažil i absolutními fantaziemi. Objevuje se jakési nebezpečné *ono*, které ho ohrožuje. Policejního doktora považuje za maskovaného Sinicu, takže jej napadá. Ani po jeho odchodu nic nekončí, vidiny pronásledují Uklejkina pořád intenzivněji: «Он видит, что это Матрена, но опасается – не превратилось ли *оно* в Матрену, чтобы заставить его ступить на пол. ... *Оно* висит над ним и глядит, и двигается по стене черная лапа, хочет схватить его, как только он шевельнется. Кто-то фукнул, пропал желтый огонек, черная лапа.»²³³

Pocit ohrožení, samoty, ve které se musí sám bránit tolika nebezpečím, vede k posledním Uklejkinovým činům:

«И когда он понял, что гибнет, он с силой ударил руками об пол и сжал что-то холодное и сверкающее – резак.

Скрипнуло что-то позади, зашевелилась стена и ушла. *Оно* стояло теперь над ним, большое и белое, с вздрагивающими пальцами и черными прядями волос: вышло из-за стенки.

И вдруг нагнулось с криком, и вытянуло вздрагивающее руки, чтобы схватить. Но он ударил в него тем, что было в руке, и вертел и сверлил.

И тогда белое крикнуло всеми страшными голосами, забило между ним и стеной и завыло. И только на один миг появилось сознание – Матрена это? – и погасло. ...

231 ШМЕЛЕВ, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 105.

232 Тамtéž, s. 109–110.

233 Тамtéž, s. 113.

Он оторвал руку от белого, уже притихшего, и старался сорвать с себя белые петли, но они опутывали и душили. ...

Тогда, слабея и задыхаясь, он ударил себя по горлу и оборвал петли. И они поплыли от него, бледнея и тая, а в него хлынула густая и теплая волна и потопила.

Он вытянулся, как после долгой работы, усталый и тихий.

Чуть отдавались шумы. Чуть, как далекие зарницы, вспыхивали огни.»²³⁴

Uklejkin skončil jako vrah a sebevrah.

Bylo by jistě hrubým zjednodušením, kdybychom konstatovali, že jej k takovému konci přivedl pouze kontakt s ideologií, jejímž nositelem byl Sinica. Přesto příchod Sinici do rodiny znamenal pro Uklejkina zásadní změnu, obrat: namísto pasivně přijímaného otravného stereotypu práce a pití, života bez ideálu a bez naděje přišel krátký úsek života, kdy se ze životem ubližovaného ševce změnil ve společensky aktivního jedince, zajímal se o dění kolem, měl pocit, že toto dění může dokonce ovlivnit. Zapomněl na beznaděj a našel svoji představu lepší budoucnosti. Ztělesňoval mu ji jednak Sinica sám (a proto se stal jeho přítelem), jednak ideály, s nimiž jej seznámil a které v jeho očích zastupoval on i jeho přátelé.

Byly to pak oba tyto faktory, které Uklejkina zklamaly. Praktická realizace ideologických ideálů a představ, které si na jejich základě Uklejkin udělal, vůbec nebyla tak rychlá, jak by si to byl Uklejkin ve své naivitě představoval – nebyli zvoleni „jeho“ delegáti, i po návratu delegátů ze shromáždění byl jeho život a zabezpečení rodiny stále stejně těžký a kýžená lepší budoucnost nenastala. Dokonce naděje, již sebou nese těhotenství jeho ženy, se pro Uklejkina stává prokletím: otcem dítěte je nade vši pochybnost Sinica. Druhé a větší zklamání představuje pro Uklejkina právě Matrjonina nevěra a to, že jejím partnerem se stal zrovna onen nositel vznešených myšlenek; Sinica totiž Uklejkina ranil dvojnásobně – jako nositel nového (nová víra, nová slova, obnovená naděje na lepší a rovnoprávný život, ...), které se ukázalo klamným, i jako přítel a příklad pro to, jak nositelé nových myšlenek, nové ideologie mají žít. Pasivní a ušlápnutý Uklejkin se upnul ke zdánlivě silnému Sinicovi, ten ale selhal.

V Garšinově povídce *Attalea princeps* vystupují sebevědomá palma a k ní se přimknuvší slabá liána. Když v závěru povídky pokácejí vzpurnou palmu, spolu s ní hyne i liána. V obou námi sledovaných povídkách je tomu však jinak: díky nové víře, nové ideologii silný prvek k sobě sice připoutá slabého protagonistu, jenže tím, kdo selže, je pak právě onen zdánlivě silný. Hynou ti, kteří uvěřili, slabí ještě zeslábnou a jsou ponecháni napospas.

234 ШМЕЛЕВ, И. С.: Повести и рассказы. Москва 1960, с. 115.